

VÅRT DRAMATISKA SEKEL

– del 3 Beredskapsår och efterkrigstid

Följ era intressen

Boken Vårt dramatiska sekel – beredskapsår och efterkrigstid skildrar 40- och 50-talen ur en mängd olika aspekter: massarbetslösheten, befästandet av demokratin och de fascistiska hoten mot den, maktspelet i riksdag/regering och vågmästarstyre, grundläggandet av ”folkhemmet”, vanligt folks levnadsförhållanden, kvinnornas ställning, radio- och filmmediernas utveckling...

Försök att i början av studierna skaffa er en överblick av bokens innehåll. Diskutera vilka av tidens stora frågor och skeenden som just ni är intresserade av och bestäm vad ni vill ägna särskild uppmärksamhet åt av allt det som boken berättar om. Nöj er inte med vad som står i boken utan sök vidare efter intressant material.

Är det händelserna och utvecklingen i hemtrakten under dessa decennier som ni i första hand vill veta mer om? Sök då på den hylla med litteratur om den egna kommunen som alla bibliotek brukar ha, om möjligt i lokaltidningens arkiv, i folkrörelsearkivet eller i hembygdsföreningens skrifter och arkiv. Kanske vill ni koppla ihop studierna av bygdens 1900-talshistoria med egen släktforskning? I så fall har ni stor nytta av boken Släktforskning steg för steg.

Eller vill ni fördjupa er särskilt i hur det var att leva som enskild människa vid denna tid? Sök då material i Nordiska museets serie om yrkesminnen, i biografier, i skönlitteratur som handlar om 40- och 50-talen, i äldre människors muntliga berättelser.

Kanske vill ni fördjupa er i tidens politiska historia? Litteraturlistan s 266-267 ger en del tips, fråga också vidare på biblioteket.

Vill ni veta mer än vad boken berättar om kulturlivet under 40- och 50-talen? Sök specialarbeten om film-, radio-, konst-, litteratur-, musik-, stil- och teaterhistoria på biblioteket.

Är det tidens dagshändelser som ni särskilt vill fokusera intresset på? Läs då vidare i t.ex. Bonniers Krönika över 20:e århundradet eller Erik Lindorms bokfilm Ett folk på marsch. De stora dagstidningarna finns mikrofilmade från denna tid.

Här berättar vi lite mer om några olika källor som ni kan ösa ur.

1. Intervjuer. Många äldre människor kan berätta om självupplevda händelser under krigsåren och 50-talet. Utnyttja denna värdefulla källa till levande kunskap och bygg vidare på bokens texter både genom att äldre cirkeldeltagare får komma till tals, genom att bjuda in andra äldre till studiecirkeln och genom att gå utanför studiecirkeln och intervjua gamla om hur det var att leva under 40- och 50-talen och vad de minns om tidens stora och små händelser.

Med hjälp av dessa berättelser kan ni lättare lägga ett lokalt perspektiv på den egna traktens 1900-talshistoria. Banda gärna sådana berättelser. Ta gärna kontakt med Pensionärernas riksorganisation (PRO), Sveriges pensionärsförbund (SPF) eller ortens ålderdomshem. Kanske kan ert arbete sluta med en berättarafton eller en liten utställning.

2. Bibliotek. På många bibliotek kan man få hjälp med datasökning av litteratur. Svensk historisk bibliografi är en sammanställning (i fem band utgivna 1956-1988) av historisk litteratur som är utgiven i Sverige mellan 1921 och 1975. Förmodligen finns någon bibliografi som förtecknar litteratur om den egna orten, kommunen eller landskapet. Sveriges taxeringskalender och Vem är det? började utkomma 1912. Det går att beställa böcker som finns på andra bibliotek över hela landet till det egna biblioteket med hjälp av Svensk bokkatalog.

3. Tidningar och tidskrifter Hör med lokaltidningen om ni får komma och titta i gamla tidningslägg från 40- och 50-talen för att söka fakta om lokala händelser under 40- och 50-talen, skildringar av hur kriget upplevdes från den egna bygdens horisont eller bilder och texter som ger tidsatmosfär. Diskutera gärna noga igenom på förhand vilket material som är mest intressant för er så går sökningen lättare. Inventera den egna cirkelns skatt av gamla veckotidningar från den här tiden. De är en guldgruva om man söker material som berättar om tidsandan, tidens nöjen, sätt att se på mans- och kvinnoroller osv.

Ni kan alltid vända er till den egna ortens bibliotek och via länsbiblioteket beställa mikrofilmade dagstidningar från 40- och 50-talen att gå igenom på jakt efter fakta om tidens händelser. Det går också att få kopior tagna på tidningssidor för en låg kostnad.

4. Arkiv. I olika arkiv kan man finna dokument av intresse. Dokument gällande frågor som behandlats av statliga myndigheter finns i Riksarkivet och landsarkiven. De senare har bl.a. dom- och kyrkoböcker. Kommunala arkiv innehåller kommunens protokoll, utredningar m.m. Dessa arkiv är tillgängliga för alla enligt offentlighetsprincipen. Intressant material kan också finnas i folkrörelsearkiven (finns i stort sett ett i varje län), Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek, de 2 000 hembygdsföreningarnas arkiv och företagsarkiv. Se bl.a. telefonkatalogens gula sidor under "Bibliotek, arkiv, läsrum".

5. Museer. Många läns museer har bra basutställningar om den egna regionens utveckling och rika bildsamlingar. Där kan ni också få tips om fördjupningslitteratur, bl.a. ger många läns museer och hembygdsföreningar ut intressanta årsskrifter. Även kommunala museer har arkiv och magasin som ni kanske kan besöka. Arbetets historia speglas på Arbetets Museum i Norrköping och på många arbetslivsmuseer runt om i landet. Dessa kan ni kontakta för studiebesök.

6. Fotosamlingar. I många cirklar kan ni säkert på närmare håll än via hembygdsföreningar och läns museer komplettera bokens bildmaterial. En del av det kommer från privatpersoner som välvilligt lånat ut bilder från sina gamla fotoalbum. Varför inte inventera vad den egna studiecirkeln kan skrapa ihop genom att "dammsuga" egna och bekantas gamla fotoalbum efter bilder som berättar något intressant om 40- och 50-talet och sedan ordna en bildberättarkväll?

Fler tips om hur och var ni kan söka mer material till studierna kan ni få i dessa böcker:

Clemensson, P. & Andersson, K.: Hembygdsforska steg för steg. LT, Stockholm 1990.

af Geierstam, J.: Arbetets historia i Sverige. En guidebok till museer och miljöer. Arbetets Museum, Norrköping 1990.

Hökstrand, L. & Åkerlind, I.: Jakten på skräddarmästare Molander - så hittar du i Stockholms arkiv. Tiden, Stockholm 1990.

Lindkvist, S.: Gräv där du står. Bonniers, Stockholm 1978.

Nyström, B. (red.): Museer i Sverige. STF:s förlag, Stockholm 1990.

Sillén, G. & Andersson, S. & Ragnestam, B.: Sök reda på, ta vara på, levandegör! Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek, Stockholm 1984.

Uppslag till diskussions- ämnen och undersökningar

Här ger vi lite tips om frågeställningar som kan vara intressanta att ta upp i anslutning till bokens kapitel. Men låt inte dessa förslag skymma att det är vad ni själva vill diskutera som ska styra studierna.

Det förfärliga har inträffat

1. Diskutera era minnen av hur ni uppfattade krigsutbrottet. Trodde ni att kriget skulle bli långt eller kort? Att det skulle sprida sig och bli ett storkrig, eller begränsas till att Tyskland erövrade Polen? Trodde ni att Sverige skulle dras in i kriget eller kunna hålla sig utanför? Vilka andra tankar och känslor minns ni - rädsla? obehag? spänning?
2. Hur tror ni svensken i gemen uppfattade vår beredskap, som god eller dålig?
3. Var försvarsviljan och tilltron till vår förmåga att försvara oss stark eller svag?

Från splittring till samlingsregering

1. Läs om Ålandsplanen och förspelet till finska vinterkriget. Vilken linje sympatiserar ni mest med, den som drevs av Rickard Sandler eller den som Ernst Wigforss förespråkade?
2. Vilka var fördelarna med att bilda en samlingsregering? Kan ni se några nackdelar?

Kyla, ransonering – och strålande hälsa

1. Berätta för varandra hur ni upplevde de rekordkalla krigsvintrarna 1939-1942.
2. I många hem finns det fortfarande kvar ransoneringskort från 40-talet i byrålådorna. Ta med dem ni har till en cirkelträff, visa och prata om vad man fick för dem, om tilldelningen var tillräcklig av olika varor m.m.
3. Vilka surrogatprodukter minns ni från krigsåren? Titta i tidningar från den här tiden vilka varor som annonserades ut och hur de presenterades, för att – trots sina kvalitetsbrister – te sig lockande.
4. Vad minns ni av egna åtgärder för att dryga ut ransonerna? Uppodling av gräsmattor? Uppfödning av kaniner? Ändringssömnad?...

Finlands sak är svår

1. Vad minns ni från insamlingarna till Finland? Deltog någon av er, eller någon ni känner, i hjälpaktionerna?
2. Titta i tidningarna från december 1939 till mars 1940 vad uppropen till Finland innehöll och hur de presenterades.
3. Titta också i tidningarna hur värningskampanjerna för att rekrytera frivilliga soldater till vinterkriget i Finland utformades.
4. Om ni kan hitta någon som tillhörde den svenska frivilligkåren, intervju honom om hans motiv för att delta och upplevelser under kriget.
5. Hur ser ni på vissa kretsars försök att aktivt dra in Sverige i kriget på Finlands sida och kungens agerande i det sammanhanget?

Härtagna broderfolk och svenska eftergifter

1. Vad minns ni från den 9 april 1940, dagen då Tyskland anföll Danmark och Norge? Vad räknade ni med skulle hända – att det kunde bli Sveriges tur nästa gång? Hur bedömer ni att oddsen var för att bjuda effektivt motstånd vid ett anfall mot Sverige?
2. Hur märktes den allmänna mobilisering som infördes efter anfallen mot Danmark och Norge i era familjer och på era respektive hemorter?
3. Den 18 juni medgav den svenska regeringen att Tyskland fick transportera soldater, ”permittenter”, och viss materiel på tåg genom Sverige på väg till och från Norge. Hur upplevde ni permittenttrafiken? Vad hörde ni om den och vad såg ni av den?
4. Tysklands anfall på Danmark och Norge medförde den första större flyktingvågen till Sverige. Hur uppfattade ni att flyktingarna togs emot? Hade ni egna kontakter med flyktingarna?
5. Hur mycket kände ni till om vad som hände i Norge och Danmark under kriget?

1374 svenskar stupade

1. Försök finna någon som arbetade som sjöman under krigsåren, eller någon nära anhörig, och intervju personen om upplevelser till sjöss.

2. Försök föreställa er hur vanligt folks levnadsstandard skulle ha påverkats om Sverige hade varit helt avstängt från fartygstrafik under årtal under kriget.

"Hans skor är för stora"

1. Cirkeldeltagare som var inkallade till beredskapstjänstgöring kan berätta om var de var placerade, vilken utrustning de hade, förhållandet till kamraterna och befälet, händelser som inträffade, tankar och känslor inför tjänstgöringen och kriget i omvärlden, kontakten med de hemmavarande, tankar och känslor kring dem m.m. Om ingen före detta beredskapssoldat finns med i cirkeln: bjud in och intervju en.

2. Diskutera de ekonomiska och sociala villkoren för beredskapsfamiljerna. Titta i tidningsannonser eller i statistikböcker (finns på bibliotek) hur priserna låg och jämför med familjestödet.

3. Kvinnliga cirkeldeltagare eller inbjudna/intervjuade kan berätta om sitt arbete och sina uppgifter i och utanför hemmet under beredskapsåren. Det kan t.ex. handla om arbete i produktionen, medverkan i civilförsvaret, frivilligt försvarsarbete eller flygspaning.

4. I kapitlet citeras en brevväxling mellan en ung beredskapssoldat och hans hustru. Undersök om det bland cirkeldeltagarna eller i släkt- och vänskretsen finns liknande, personliga dokument som speglar livet och stämningarna under de här åren. Det kan t.ex. vara brev eller dagboksanteckningar.

Patrioter och "landsförrädare"

1. Om ni finner någon som var aktiv i Svenska kommunistpartiet under åren 1939-48, be honom/henne berätta hur de upplevde utsattheten under de första krigsåren och framgångarna vid krigsslutet och under de första efterkrigsåren.

2. Beställ och läs på bibliotek mikrofilmade exemplar av någon av de fyra kommunisttidningarnas (Ny Dag, Stockholm, Norrskensflamman, Luleå, Arbetartidningen, Göteborg, Sydsvenska Kuriren, Malmö) utgåvor under vinterkriget (december 1939 – mars 1940). Vilken hållning till Finland förespråkade de?

3. Diskutera om ni tror att de svenska kommunisterna skulle ha varit lojala med Sverige eller med Sovjetunionen vid en militär konflikt mellan staterna.

4. Fanns det andra grupper än kommunisterna, vilkas lojalitet med Sverige också kunde ifrågasättas vid en militär konflikt med något annat land?

Midsommarkrisen och division Engelbrecht

1. Medgivandet vid midsommar 1941 att Tyskland fick föra en fullt stridsutrustad division från Norge till Finland genom Sverige, för att sättas in i kriget mot Sovjetunionen, var den sista stora eftergiften under krigsåren. Därefter blev Sveriges hållning mot tyska krav mera bestämd och avvisande.

Diskutera om ni tror att de eftergifter och avsteg från neutraliteten som Sverige gjorde var nödvändiga för att hålla landet utanför kriget. Eller skulle Tyskland ha godtagit avslag utan att angripa Sverige?

2. Borde Sverige rent av ha anslutit sig till de allierade och deltagit i kriget mot Tyskland?

Litterär värnplikt

1. Ni kan fördela mellan er i cirkeln att läsa de skönlitterära verk som nämns i kapitlet och berätta om innehåll och intryck för övriga i cirkeln.

2. I vilken utsträckning tror ni att den skönlitterära "beredskapsdiktningen" bidrog till att stärka motståndssandan i Sverige?

Den förargelseväckande hästen på <R>Folkan och andra censuroffer

1. Diskutera de svenska myndigheternas ingrepp mot Karl Gerhards revy och mot den mest tyskkritiska pressen. Tror ni det var nödvändigt att tysta en del av kritiken mot Hitlertyskland för att inte riskera ett militärt angrepp mot Sverige? Borde Sverige, även inför risken av ett tyskt angrepp, ha hållit fast vid press- och yttrandefriheten fullt ut?

2. Minns ni hur ni själva reagerade när ni läste tyskkritiska artiklar och när ni läste om censur mot sådana?

Sverige och krigets offer

1. Diskutera den restriktiva flyktingpolitik Sverige förde under åren före kriget och under huvuddelen av kriget. Vad berodde den på enligt er mening? Jämför med dagens flyktingpolitik. Vilka olikheter och likheter ser ni?
2. Hur bedömer ni Raoul Wallenbergs insats. Tror ni att han befann sig i livet efter 17 juli 1947, det datum som sovjetiska myndigheter uppgav som hans dödsdag. Gjorde den svenska regeringen tillräckligt för att bringa klarhet i hans öde?
3. Minns ni era reaktioner när det avslöjades fullt ut vad som pågick i Hitlers koncentrations- och förintelsläger? Hade någon i cirkeln eller någon ni känner kontakt med fångar som räddades av de vita bussarna?

Baltutlämningen

1. Har ni egna minnen av händelseförloppet kring baltarnas ankomst till Sverige, internering och utlämning?
2. Diskutera baltutlämningen. Var det rätt eller fel att lämna ut militärbaltarna till Sovjetunionen.

En landsfaders död

1. Per Albin Hansson har fått många positiva omdömen, särskilt som ”folkhemmets” förespråkare, oomstridd ledare för socialdemokratin i många år och samarbetspolitiker. Men han har också angripits hårt, särskilt för ”svek” mot Finland under vinterkriget, eftergifterna mot Tyskland och baltutlämningen. Diskutera hans personlighet och roll i svensk politik och historia. Har någon i cirkeln egna minnen av möten med Per Albin Hansson? Hur mycket av arvet efter Per Albin lever kvar idag?
2. Socialdemokraterna har bara haft fem partiledarskiftet, inklusive det 1996 på över 100 år. Studera och jämför hur skiftena gick till. Skiftet Hjalmar Branting – Per Albin Hansson skildras i Vårt dramatiska sekel, del 1. Diskussionen som föregick valet av Olof Palme kan studeras i pressen från första halvåret 1969. Valet av Ingvar Carlssons efterträdare speglas i massmedierna hösten 1995 och januari-mars 1996.

Från efterkrigskris till ATP-reform

1. Under den period boken omspanner hade Sverige tre typer av regeringar: samlingsregering med alla riksdagspartier utom kommunisterna 1939-1945, socialdemokratisk enpartiregering 1945-1951 och 1957-, koalition mellan socialdemokraterna och bondeförbundet 1951-1957. Diskutera för- och nackdelar med de olika regeringskonstellationerna.
2. Hur var det att bli gammal på 40- och 50-talen? Minns ni om äldre människor på den tiden oroade sig för om pensionen skulle räcka? Vad minns ni bäst av striden om ATP?
3. Hur upplevde ni som var småbarnsföräldrar på 40- och 50-talen reformerna i familjepolitiken?

Sverige i atomsvampens skugga

1. Under 40- och 50-talen kritiserades regeringens neutralitetspolitik för att vara alltför Sovjet- och östvänlig, särskilt i liberal press. Forskning och avslöjanden på senare år har lett till motsatt kritik, dvs. att politiken var alltför västinriktad. Det har visats att Sverige planerade för en nära samverkan med västmakterna om vi hade blivit indragna i ett krig. Diskutera hur neutralt Sverige egentligen har varit under efterkrigstiden.
2. Vad minns ni bäst av debatterna om svenskt atomvapen eller ej? Vilka ståndpunkter hade ni själva?

Bakom kulisserna i Idyllien

1. Diskutera 50-talets rättsaffärer i ljuset av senare tiders rättsliga misslyckanden, t.ex. oklarheterna kring Bofors vapenaffärer och eventuella mutor, de egendomliga turerna kring och misslyckandet i utredningen av mordet på Olof Palme samt 80-talets svindlande bankaffärer med inslag av kriminalitet som lett till få rättsliga efterspel. Har rättsväsendet blivit effektivare och mer trovärdigt sedan 50-talet?

Upptäckten av ungdomen

1. Diskutera och jämför ungdomars uppväxtvillkor och deras egna attityder under olika perioder i modern tid, t.ex. på 30-talet, 50-talet och idag. Vilka likheter och skillnader ser ni?
2. Hur såg vuxna i er omgivning under 40- och 50-talen på ungdomar och hur de borde fostras? Vad i ungdomskulturen stötte vuxna mest?

Bostäder, fritid och bilar

1. Diskutera och jämför hur bostäderna och bostadsstandarden har förändrats från er barndom till idag.
2. Vilka minnen har ni från TV:s barndom? Hur påverkades folks sätt att umgås av det nya mediet?
3. Vad betydde införandet av tre veckors semester för alla? Diskutera hur semestervanorna har förändrats från 40-talet fram till vår tid.
4. Berätta för varandra om den första bilen: när den köptes, vad det var för märke, vad den kostade. Vad betydde tillgången till bil för hushållet och vilka förändringar förde den med sig i sättet att leva?
5. Vilka för- och nackdelar har massbilismen fört med sig?

Text Karl-Olof Andersson och Bo Tynderfeldt

Grafisk formgivning Kerstin Granlund

Bilda Förlag, Box 42 053, 126 13 Stockholm, tel 08-709 04 00

Får kopieras fritt

ISBN 91-5FO-0027-1

BILDA FÖRLAG